

MEDHÎYEYEKE ŞÊX ŞEHABEDDÎNÊ TÎLÎ
(ŞEYH ŞAHABEDDÎN TÎLÎ'NİN BİR METHÎYESİ)
(A EULOGY OF SHEIKH SHAHABEDDIN TÎLÎ)

M. Zana KARAK*

Article Type: Research Article // Gotara Lêkolînî**Received // Hatîn:** 01.11.2022**Accepted // Pejirandin:** 19.11.2022**Published // Weşandin:** 30.11.2022**Pages // Rûpel:** 147- 160**DOI:** 10.55106/kurdi name.1198118This work is licensed under the Creative Commons Attribution International License (CC BY 4.0).<http://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>**Citation/Atîf:** Karak, M. Zana (2022). Medhîyeeye Şêx Şehabeddînê Tîlî, *Kurdi name*, no. 7, p. 147-160**Plagiarism/Întîhal:** This article has been reviewed by at least two referees and scanned via ithenticate plagiarism website // *Ev gotar herî kêr ji aliyê 2 hakeman va hatiye nixrandin û di malpera întîhalê ithenticate ra hatiye derbaskirin.***Kurte**

Şêx Şehabeddînê Tîlî alim, mitesewif û miderisekî serdema xwe bûye. Di sedsala 19em de di heyama dawî ya Osmanî de jîyaye. Şêx Şehabeddîn li Tîla navçeya Mûşê hatiye dunyayê.

Malbata Şêx Şehabeddîn pêşî Qadîrî bûye û paşê bi malbatî derbasî Terîqeta Neqşebendîyê bûne. Şêx Şehabeddîn piştî wefata bavê xwe dev ji wezîfeya qadîtîyê berdaye û çûye Norşînê û bûye pêgirîyê Şêx Ebdurrehmanê Taxî. Şêx Şehabeddîn heta Hezret seyr û silûka xwe qedandiye, li medreseya Norşînê jî miderisî kiriye.

Şêx Şehabeddîn li ba Şêx Ebdurrehmanê Taxî dest bi seyr û silûkê kiriye, lê piştî wefata Taxî întîsabî kurê wî Hezret kiriye û xelîfeti jî ji wî wergirtiye. Lewra Şêx Şehabeddîn bûye xelîfeyê ewil ê Hezret.

Şêx Şehabeddîn piştî bîdestxistina xîlafeta terîqeta Neqşebendîyê li Tîl û derdora Mûşê wezîfeya îrşadê kiriye. Şêx Şehabeddîn li pey xwe tenê xelîfeyek hiştiye û di sala 1326/1908an de rehmet kiriye û qebra wî li Tîla Mûşê ye.

Li gorî zanîn û çavkanîyên li heyî ti berhemên Şêx Şehabeddîn tune ye an jî li ser navê wî ti berhem nehatiye weşandin. Di vê xebatê de em ê li ser helbesta wî ku hêj nehatiye çapkirin rawestin. Bi vê xebatê dê helbestnûsiya wî bê zanîn û ev medhîyeya wî jî dê di lîteratûrê de cihê xwe bigire. Em ê di vê gotarê de vê medhîyeyê ji aliyê şeklî û naverokî ve binirxînin û metna transkîrîbekîrî li gel destxetên wê bidin. Piştî vê lêkolînê aliyê Şêx Şehabeddînê Tîlî yê tesewîfî û edebî dê di perspektîfa Neqşebendîtiya Xalidîtiyê de bê zelalkirin.

Peyvên Sereke: Şêx Şehabeddînê Tîlî, Neqşebendî, Tekyaya Norşînê, Hezret, Medhîye

Özet

Şeyh Şahabeddin Tîlî, devrinin âlim, mutasavvîf ve müderrislerindedir. Şeyh Şahabeddin Muş'un Korkut (Til) ilçesinde doğdu ve 19. yüzyılda Osmanlı'nın son döneminde yaşamıştır.

Şeyh Şahabeddin'in ailesi önce Kadiri tarikatına mensup idi, ardından Nakşibendi tarikatı'na geçmiştir. Babasının ölümünden sonra Şeyh Şahabeddin, kadılık görevinden ayrılıp Norşin'e giderek Şeyh Abdurrahman Tahi'nin müridi olmuştur. Şeyh Şahabeddin, Hazret'ten önce Norşin Medresesi'nde müderrislik yapmıştır.

Şeyh Şahabeddin, Şeyh Abdurrahman Tahi'nin yanında seyr ve sülûke başlamış, ancak Tahi'nin vefatından sonra Tahi'nin oğlu Hazret'e bağlanmıştır. Bu nedenle Şeyh Şahabeddin, Hazret'in ilk halifesi olmuştur.

* Lîsansa Bilind a Kurdî, Lêkolerê Serbixwe, / e-mail: m.zana47@gmail.com, ORCID: 0000-0003-1681-4917

Şeyh Şahabeddin, Nakşibendi halifelğini elde ettikten sonra Korkut ve Muş çevresinde irşat vazifesini yerine getirmiştir. Tek halifesi olan Şeyh Şahabeddin 1326/1908 yılında vefat etmiş ve mezarı Muş Korkut'tadır.

Elimizdeki bilgilere göre Şeyh Şahabeddin'in herhangi bir eseri bulunmamaktadır veya adına herhangi bir eser yayımlanmamıştır. Bu çalışmamızda Şeyh Şahabeddin'in henüz günyüzüne çıkmamış bir şiiri üzerinde durulacaktır. Bununla onun edebi yönü tanınacak ve bu methiyesi edebiyattaki yerini alacaktır. Bu çalışmada söz konusu şiir şekil ve içerik yönünden ele alınıp, transkripsiyonlu metni yanında el yazmaları da sunulacaktır. Bu çalışma ile Nakşibendi-Halidilik çerçevesinde Tili'nin tasavvufi yönüyle beraber edebi yönü de açıklığa kavuşturulacaktır.

Anahtar Kelimeler: Şeyh Şahabeddinî Tili, Nakşibendi, Norşin Tekyası, Hazret, Methiye

Abstract

Sheikh Shahabeddin Tili is one of the scholars, mystics and professors of his time. Sheikh Shahabeddin was born in town of Korkut (Til) of Muş and lived in the last period of the Ottoman Empire in the 19th century.

Sheikh Shahabeddin's family first belonged to the Qadiri sect, and then moved to the Naqshbandi sect. After the death of his father, Sheikh Shahabeddin left his duty as a judge and went to Norshin and became a disciple of Sheikh Abdurrahman Tahi. Sheikh Shahabeddin was a teacher at the Norshin Madrasa before the Hazret.

Sheikh Shahabeddin became a salik next to the Sheikh Abdurrahman Tahi, but after Tahi's death, he became a follower of Tahi's son, Hazret. For this reason, Sheikh Shahabeddin became the first caliphate of the Hazret.

Sheikh Shahabeddin started his work as a religious guidance around Korkut and Muş after being caliphate. Sheikh Shahabeddin who has only one caliphate, died in 1326/1908 and his grave is in Muş Korkut.

According to the information we have, Sheikh Shahabeddin has no work or any work has been published with his name. In this study, we will focus on an unpublished poem of his. With this work, his literary aspect will be recognized and this eulogy will take its place in literature. In this study, the poem in question will be evaluated in terms of form and content, and manuscripts will be presented together with its transcribed text. With this study, in the framework of Naqshbandi-Khalidism, Tili's literary aspect will be clarified along with his mystical aspect.

Keywords: Sheikh Shahabeddinî Tili, Naqshbandi, Dervish Lodge of Norshin, Hezret, eulogy

Destpêk

Bi dîtina berhem û materyalên nû sehaya edebîyata Kurdî jî roj bi roj firehtir dibe û ev yek jî îmkana tesbît û xebatên nû pêşkêşî lêkolera dîke. Şêx Şehabeddînê Tîlî yek ji wan kesayetana e ku heta niha helbestnûsîya wî nehatiye zanîn û aliyê wî yê edebî nehatiye nîrxandî. Dî vê xebatê de ji bo aliyê Tîlî yê edebî bê zanîn dê helbesteke wî ligel analîza wê bê pêşkêşkirin.

Şêx Şehabeddîn di heyama dawî ya Osmanî de emrê xwe derbas kiriye û ev serdem jî rastî heyama Xalidîtiya Neqşebendîyê tê. Piştî qonaxa mîrektîyên Kurd, Neqşebendîtiya Xalidîtiyê jî rengê xwe yê cuda û tesewîfî daye edebîyata Kurdî û bi xîsûsî jî tesîr li edebîyata Kurdî ya klasîk kiriye. Em dikarin bibêjin Xalidîtiyê piştî mîrektîyên Kurd ligel aliyê xwe yê dînî û siyasî, di edebîyata Kurdî de bizaveke edebî jî ava kiriye û heyameke bihêz û cuda temsîl dîke. Şêx Şehabeddîn jî yek ji şêx û endamên terîqeta Neqşebendîtiya Xalidîtiyê ye û mirîdê

Şêx Mihemed Zîyaeddînê Norşînî¹ (w.1924) ye ku ew jî li Norşînê miderisekî mezin û mirîdê Şêx Fethullahê Werqanîsî (1899) bûye.

Li derdora Tekyaya Norşînê gelek alim û şair derketine û ev tekya ligel ilmên dînî-tesewifî, di pêşketina edebîyata Kurdî de jî roleke mezin pêk anîye. Di dergaha Norşînê de alim û edîbên weke Şêx Mihemed Zîyaeddînê Norşînî (w.1924), Şêx Fethullahê Werqanîsî (1899) û gelek kesên mîna wan derketine. Ev kes di dergahên neqşebendîya Xalidîtîyê de hem mirîdî hem murşîdî hem jî edîbî kirine. Şêx Şehabeddîn jî ji ber ku mideris, mirîd û xelîfeyekî vê tekyayê ye ew jî weke mehsûlekî ango alimekî vê tekyayê tê hesibandin. Lewra ev helbesta wî jî mehsûleke Edebîyata Tekyayê ye.

Şêx Şehabeddînê Tîlî bi vê helbesta ku nû hatiye peydakirin dê bi minasebeta heyama ku tê de jîyayê û mensûbîyeta wî ya ekola Xalidîtîyê ve ji bo edebîyata tekyayê û edebîyata Kurdî ya klasîk jî bibe dane û nimûneyeke girîng. Çarçoveya vê xebatê dê tenê bi vê helbesta berdest a Tîlî sînordar be. Çunkî heta niha haya me ji bilî vê helbestê ji berhemên wî yên dinê çênebûne û hebin jî heta niha nehatine dîtin. Berîya nirxandina helbestê em ê li vir derbarê jîyana Şêx Şehabeddînê Tîlî de kurteagahîyekê bidin.

1. Şêx Şehabeddînê Tîlî û Helbesta Wî

1.1. Kurtejiyana Şêx Şehabeddînê Tîlî

Derbarê Şêx Şehabeddînê Tîlî de agahîyên ku me bi dest xistine me ji nevîyê malbatê Mela Galîp Özkan² wergirtin. Herweha me agahîyên ku M. Şefîk Korkusuz ku di pirtûka xwe ya çapkirî de dane jî bi Mela Galîb da piştrastkirin. Ji bilî van çavkanîyan derbarê Şêx Şehabeddîn de di destê me de zêde agahî tune ne.

Em dizanin ku Şêx Şehabeddînê Tîlî li Tîla (Korkut) navçeya Mûşê hatiye dunyayê. Li gorî malbatê, Şêx Şehabeddîn di 82-85 salîya xwe de wefat kiriye. Gava em vê agahîyê li ber çavan digirin derdikeve holê ku çêbûna wî jî li derdora sala 1825an e.³ Leqebê wî “Efendîyê Tîlî” ye û ev leqeb jî aliyê ustadê wî ve lê hatiye dayîn. Şêx Şehabeddîn ji nesla Hz. Ebûbekîr bûye. Navê diya wî Humeyra, navê bavê wî jî Hecî Xelîl Efendî ye.

Şecereya malbata wî bi vî şeklî ye. Şehabeddîn kurê Hecî Xelîl e, Hecî Xelîl (ê biçûk) kurê Îbrahîm e, ew jî kurê Xelîl (ê mezin) e, ew jî kurê Huseyîn e, ew jî kurê Îbrahîm Hafîz e, ew jî kurê Suleyman e, ew jî kurê Şêx Hesênê Banûkî ye, ew jî kurê Suleyman e, ew jî kurê Şêx Ebdullahzadeyê Mekî ye. Niha di malbatê de paşnavên weke Özkan, Akpolat û Alataş tên bikaranîn (Karak, 2022).

Gava Tîl gundekî Mûşê bû tê de medreseyeke fermî jî hebûye û ev medrese di destê bavê Şêx Şehabeddîn, Mela Xelîl⁴ de bûye. Şêx Ebdurrehmanê Taxî (w. 1886) û kurê xwe Şêx Muhemmed Ziyaeddîn (Hezret) jî demekê di vê medreseyê de li ba vî zatî ders xwendine (Korkusuz, 2010: 261).

¹ Ji bo agahîyên derbarê Şêx Mihemed Zîyaeddînê Norşînî bnr. ; (Karak, 2022; 185-204).

² Galip Özkan (ç. 1956) kurê Mela M. Zekî ye, ew jî kurê Cunejd e, ew jî kurê Şêx Şehabeddînê Tîlî ye.

³ Ji hevpeyvîna bi Mela Galîb Özkan (ç. 1956), (12.11.2022, 18.11.2022).

⁴ Mela Xelîl jî di terîqeta Qadirîyê de pêgirîyê Şêx Mistefayê Tîlîyê kurê Huseyîn bûye ku ev şexs jî dîsa endamê heman malbatê ye (Karak, 2022).

Malbata Şêx Şehabeddîn jî pêşî pêgirîyê terîqeta Qadîrî bûye û paşê bi malbatî derbasî terîqeta Neqşebendîyê bûne. Berîya Qadîrîyê jî kalê wan Şêx Hesenê Banûkî (1444-1535) jî li Tîlê şêxê Xelwetîyê bûye. Şêx Şehabeddîn li deverên weke Motkî, Wardo û Melezzgirtê qadîtî kiriye. Piştî wefata bavê xwe bi daxwaza Şêx Ebdurrehmanê Taxî dev ji wezîfeya qadîtîya fermî berdaye û çûye Norşînê bûye pêgirîyê Şêx Ebdurrehmanê Taxî (Karak, 2022).

Li gorî rîwayetan Şêx Şehabeddîn li ser daxwaza Seydayê Taxî ku wesîyet kiribû piştî wefata wî heta kurê wî Şêx Mihemed Ziyaeddînê Norşînî seyr û silûka xwe li ba Şêx Fethullahê Werqanîsî biqedîne Şêx Şehabeddîn li medreseya Norşînê miderîsîyê bike. Şehabeddîn jî ev emrê ustadê xwe bi cî anîye û muderîsîya medreseya Norşînê kiriye (Korkusuz, 2010: 260).

Gava Seydayê Taxî wefat dîke Şêx Şehabeddîn ji ber ku seyr û silûka xwe hêj temam nekiribû xelîfetî wernegirtiye. Li ser vê yekê gava Hezret xilafetê bi dest dixe û li tekyaya Norşînê rûdinê, Şêx Şehabeddîn jî întîsabî kurê ustadê xwe Hezret dîke. Hezret ji bo dayîna xilafetê ya ji bo Şêx Şehabeddîn bi Şêx Fethullah re dişewire û Şêx Fethullah jî bersîveke erênî dide Hezret (Oxîmî, 2017: 149). Bi vî awayî Şêx Şehabeddîn dibe xelîfeyê ewil ê Hezret.

Em dizanin ku Şêx Şehabeddîn zimanê Osmanî baş zanibûye, lewra li Norşînê di navbera Hezret û waliyê Bedlîsê de tercumanî jî kiriye. Piştî xilafetê Şêx Şehabeddîn vedigere gundê xwe Tîlê, li aliyekî dest bi tadrîsê kiriye û li aliyekî jî irşad kiriye (Korkusuz, 2010: 261-62). Dergaha Tîlê ya Neqşebendîyê jî ji aliyê Şêx Şehabeddîn ve hatiye avakirin (Kavak, 2017: 389). Bi vî awayî dergaha Tîlê bi Şêx Şehabeddîn derbasî Neqşebendîyê bûye.

Şêx Şehabeddîn hêj di saxîya Hezret de dest bi irşadê kiriye û demeke dirêj li gundê Zorava (Yedi pınar) yê bi ser Tîlê ve maye. Em ji nameyên ku Hezret ji Şêx Şehabeddîn re nivîsîne fahm dikin ku heskirina her duyan ji hev re hebûye û ji hev re name şandine (Ziyâeddîn, 1977).

Şêx Şehabeddîn di Sibata 1326ê hicrî (m. 1908) de wefat kiriye û li navenda Tîlê medfûn e. Şêx Şehabeddîn li pey xwe xelîfeyek hiştiye, ew jî Şêx Fethullahê kurê birê wî Mihemed Emîn e.

Şêx Şehabeddîn sê caran zewicîye navê jina wî ya ewil nayê zanîn, lê xanima wî ya duyem Gewher e û ya Sêyem jî Amîne (w. 1952) ye Amîne û jina Hezret xwehên hev in û herweha Şêx Şehabeddîn û Hezret jî hevlingên hev in (Korkusuz, 2010: 262).

Ji her du jinên Şêx Şehabeddîn 4 kur çêbûne. Ji Gewher Xanimê Mela Ubeydullah⁵ (1850-1345/1925) û Mela Ebdurrezzaq⁶ (1853-1925) û ji Amîneyê jî Mela Nîzameddîn⁷ (1855-1964) û Cuneyd Axa (1891-1937) çêbûne (Karak, 2022; Korkusuz, 2010: 263).

⁵ Şêx Mela Ubeydullah li Tîlê hatiye dunyayê û perwerdeya ewil di medreseya bavê xwe de ji bavê xwe wergirtiye. Mela Ubeydullah îcaze jî ji bavê xwe wergirtiye û herweha piştî îcazeyê jî di saxîya bavê xwe de mîna bavê xwe întîsabî Hezret kiriye û li ba Hezret dest bi seyr û silûkê kiriye. di 1345ê hicrî (m. 1925/6) de wefat dîke (Korkusuz, 2010: 264).

⁶ Li gorî agahiyên malbatê daye me ev şexs di Alayên Hemîdîyeyê de fermandarê hezar leşkerî bûye (Karak, 2022).

⁷ Ev şexs jî dîsa di Alayên Hemîdîyeyê de weke serpel fermandarîya leşkeran kiriye (Karak, 2022).

Ji bo ku Ebdurrezaqê kurê Şêx Şehabeddîn di Şerê Cîhanê yê Yekem de li Tîla Mûşê serkeftin bi dest xistiye ji aliyê Sûltan Reşad Paşa (w. 1918) yê Osmanî ve di 16ê Remezana 1333yan (m. 28.07.1915) de madalyayeke zîv û berata wê hatiye dayîn (Pêvek: 3).

1.2. Berhemên Şêx Şehabeddînê Tîlî

Bi qasî agahiyên di destên me de ji bilî vê helbesta wî ku em ê behs bikin ti berhemên wî yê din tune ye an jî hêj derneketine holê. Di encama xebatan de helbestek ket destê me ku ev helbest li ser navê Şêx Şehabeddînê Tîlî hatiye tomarkirin. Ev helbesta şair di “mecmûeyeke helbestên muxtelîf”⁸ de mewcûd e. Li gorî agahî û çavkanîyên li ber destê me ji bilî vê helbesta wî ti helbestên wî yê din neketine lîteraturê.

Di vê xebata ber dest de dê li ser vê helbesta Tîlî bê sekinîn û dê helbest ji aliyê ruxsarî û naverokî ve bê nirxandin û herweha dê tevî du destxetên wê metna transkîrîbekirî ya helbestê jî bê dayîn.

2. Vekolîna Helbestê

Şêx Şehabeddînê Tîlî ev helbesta xwe bi teşeya çarîneyê ango weke murebbe‘ê û bi cûreya medhîyeyê hûnandîye. Divê em pêşî li vir bi kurtasî danasîna terma çarîneyê bidin.

Di vê teşeya nezmê de ku têgeheke edebîyatê ye û jê re “çarîne” (murebbe‘) tê gotin, di her bendeke wê de çar risteyên hemkêş hene (Saraç, 2013:111). Bi îfadeyeke din menzûmeyên ku yekeya wan bend e û hemû bendên wan jî çar risteyan pêk tên û ji aliyê şairekî ve bi heman kêşê û bi awayekî pîrserwa hatibin nivîsîn, ew menzûme weke “murebbe“ (çarîne) tê binavkirin. Di edebîyata klasîk a Rojhilatî de bi awayekî giştî serwaya murebbe‘ê bi du şêweyan çê dibe: Şêweya 1.: “aaab, cccb, dddb...” e şêweya 2. jî: “aaaa, bbba, ccca...” ye. Ger çarîne tenê bi serwayên risteyên dawî bi hev ve hatibin girêdan, jê re “murebbe‘a muzdewic” û ger digel hevbeşîya serwayê bi tkrara risteyên dawî bi hev ve hatibin girêdan jî vê re jî “murebbe‘a mutekkerir” tê gotin (Adak, 2019: 371).

Di edebîyata Kurdî ya klasîk de hem ji aliyê şairên heyama mîrektîyan hem jî ji aliyê şairên heyama Xalîdîtîyê çarîne, medhîye û mersîye hatine nivîsîn. Di tekyayên Neqşebendîya Xalîdîyê de jî alim û şairên weke Şêx Ebdilqadirê Hezanî (w. 1908), Seydayê M. Hadîyê Licî (w. 1912), Şêx M. Ziyaeddînê Norşînî, Şêx M. Selîmê Hezanî (w.1936), Şêx Fethullahê Hezroyî (w. 1975), Şêx Mela Îsmetullahê Karazî (w. 1996), Seydayê Ehmedê Xasî (w. 1951) û bi dehan şairên din medhîye an mersîye (şîname) nivîsîne.

Helbestên ku mijara wan pesn û sîtayîş e di edebiyata klasîk a Îslamî de wek “medhîye” tên binavkirin. Bi piranî di medhîyeyan de pesnê mirovên xwedîerk û payebilind tên dayîn. Ev şexs jî zêdetir ji desthilatdarên siyasî (emîr, sultan, şah, û endamên malbatên wan ên wek xwuşk, bira, dê û zarokên wan), burokratên dewletê (qadî, wezîr, serleşker û hwd.) şexsîyetên muhîm ên civakê (pehlewana, dewlemend û hwd.) û şexsîyet û figurên dînî (Xweda, Pêxember, ehlê beyta Pêxember, sehabe, şêx, mela û hwd.) pêk tên (Adak, 2019: 135).

⁸ Li gorî agahiyên ber dest ev mecmû‘e ji aliyê Mela Ehmedê Cewzî (w. 2010) ve hatiye îstinsaxkirin û mecmû‘e weke ya Mela Seîd Ergin jî tê zanîn. Xebatên me yê li ser mecmûeyê didomin.

Di edebiyata Kurdî ya klasîk de ji bo mîrên mirektîyan helbestên bi cûreya medhîyeyê hatine nivîsin. Piştî bi dawîbûna van mîrektîyan ew valahî bi terîqetan hatine tijekirin û vê carê bi dehan medhîye û mersîye ji bo şêx û postnişînên dergahên terîqetan hatine nivîsin. Gava em bala xwe didin vê helbesta Şêx Şehabeddîn ev yek bi zelalî li ba wî jî tê dîtîn. Lewra Şêx Şehabeddîn jî şêxekî tekyayê û pêgirê terîqeta Neqşebendîyê bûye û ev tişt xwe di helbesta wî de jî dide der. Şêx Şehabeddîn jî helbesta xwe bi cûreya medhîye nivîsîye û helbest li ser pesnê Şêx Mihemed Zîyaeddîn e.

Em ê vê helbesta Şêx Şehabeddîn hem ji alîyê şeklî (ruxsarî) ve hem jî ji alîyê mûhtevayê (naverokî) ve binirxînin û tesbîten xwe yên berbiçav pêşkêş bikin.

2.1. Ji Alîyê Ruxsarî ve

Em ê di vê beşê de li ser teşe, kêş, serwabendî û mexlesê rawestî û bi vî awayî em ê ji alîyê ruxsarî ve lêkolîna xwe pêk bînin.

2.1.1. Teşe, Kêş û Serwabendîya Helbestê

Şêx Şehabeddînê Tîlî ev helbesta xwe bi teşeya murebbe‘ê (çarîne) nivîsîye û helbest ji 11 çarîneyan pêk tê. Dibe ku tevahîya helbestê ji 11 çarîneyan zêdetir be, lewra em rastî mexlesekê nehatin û mexles bi pîranî di dawîya helbestan de tene bicîkîrin. Bendên helbestê bi 8 kiteyan hatiye sazîkirin û kêşa vê jî ji behra recezê mustefîlun / mustefîlun e.

1. Bedra tamam bû aşîkar
Mecrûhî kirim necmê Zîya
Zuhra li şerqê bû diyar
Xweş bû li min ismê Zîya

Şeweya vê çarîneyê di nav şeweyên standart de şeweya “Murebbe‘a Muzdewica Digel Benda Yekem a Mutenawib” e. Di vê şeweyê de serwaya benda yekem çepûrast (mutenawib) e, ango di benda yekem de risteyên yekem û sêyem di nav xwe de risteyên duyem û çarem jî di nav xwe de hemserwa ne. Di bendên piştî vê benda ewil de jî her sê risteyên pêşî di nav xwe de hemserwa ne û risteyên çarem jî bi risteya dawîn a benda yekem re hemserwa ne. Şemaya vê şeweya murebbe‘ê abab, cccb, dddb ... ye (Adak, 2019: 377).

Em dibînin ku şair di vê helbestê de serwaya bingehîn bi kar neanîye, lê paşserwa di hemû bendên helbestê de heye û ew jî ji bêjeya “Zîya” hatiye sazîkirin. Di sê risteyên serî yên bendên helbestê de serwa jî heye. Di her bendekê de cûreya serwayê cuda ye. Tê dîtîn ku di vê helbestê de bend bi paşserwayê ve bi hev ve hatine girêdan.

2.2. Ji Alîyê Naverokê ve

Em ê di vê beşê de jî helbestê ji alîyê ziman, uslûb, tema, ciwankarî (hunerên edebî) û ji alîyê kevneşopî û mûhimîyeta wê ya di edebiyata Kurdî de veçîrînin.

2.2.1. Mijar û Cûreya Helbestê

Ji naveroka helbestê tê fahmkirin ku cûreya vê çarîneyê medhîye ye. Me li jor jî dabû zanîn ku ew helbestên ji bo pesn û medhê kesekî tene nivîsin ji wan re medhîye tê gotin. Ev helbesta Şêx Şehabeddîn jî bi vê mebestê bi cûreya medhîyeyê û bi teşeya çarîneyê hatiye nivîsin.

Divê li vê derê em ji bo vê cûreya çarîneyê jî şerhekê deynin. Divê bê zanîn ku li derdora tekya ango dergahan li gorî xisûsîyetên van navendan bi teşeyên cuda li ser şêx, murşîd û postnişînan di mijarên medh û şînê de gelek helbest hatine nivîsîn. Gava ev helbestên bi teşeya çarîneyê li dora tekyayan bi fikr û hizra tesewifê li ser hesret, eşq û veqetîna ji şêx û murşîdan hatibin nivîsîn, em van helbestan dikarin weke “çarîneya tekyayê” ango murebbe‘a tekyayê jî bi nav bikin.

Di vê helbesta Şêx Şehabeddîn de mezmûnên tesewifî jî hene. Çunkî ev helbesta wî jî mehsûleke edebîyata tekyayê ye.

10. Ezkar û lufta şariq e
Husn û cemala lami' e
Şemsa sema'ê rabi' e
Xweş cewher î zatê Ziya

Ev medh ji bo şêxê terîqetê hatiye kirin û di çarçoveya ekola Neqşebendîya Xalidîyê de dikare bê nirxandin. Şêx Şehabeddînê Tîlî jî di vê helbesta bi cûreya medhîyeyê de pesn û medhê şêxê xwe Şêx Mihemed Ziyaeddînê Norşînî daye û bi aşkereyî navê wî bi kar anîye.

2. Xweş bû li min navê şerîf
Durdaneya qamet-elîf
Leb-xonceya teb'et-zerîf
Ya Reb nemînim bê Ziya
4. Cismê ku fexrê me bi an
Ya Reb nekî dûr her zeman
Efzûn koned abê rewan
Ber xonce'ê baxê Ziya
5. Xonce li baxan zeyînîn
Reyhan û sinbil kemilîn
Ey bilbilê gulzar-nişîn
Her dem bibê medhê Ziya

Ev medh û pesnê li vir jî di çarçoveya têkilîya mirîd û murşîdîyê de ye. Mirîd murşîdê xwe mîna dilberek, me‘şûqek û evîndarekê dibîne, lê ev eşq û hezkirin divê di çarçoveya tesewifê de bê nirxandin û ev ne weke wê eşq û evîna di navbera xort û keçekê de be.

2.2.2. Ziman û Uslûba Helbestkar

Gava li helbesta şair bê nihêrin tê dîtîn ku zimanê wî ne girîft e, sade û zelal e. Feqet di helbestê de bêje û terkîbên biyanî jî xuya dibin. Em dibînin ku şair hay ji Erebi û Farisî jî heye û bandora zimanê Erebi û Farisî hindik be jî di vê helbesta şair de tê dîtîn.

Di hin qismên helbestê de bêje û terkîbên Erebi û Farisî bi vî şeklî ne: “Efzûn koned abê rewan”, “quţbu’l-‘arifin” û hwd.

Uslûba helbestkar di vê helbestê de herikbar e û unsûrên ahengê jî tê de mûsîqîyeke xweş ava kiriye. Lewra qelesa şair xurt dixuye û risteyên wî jî edebî û tîr û tîje ne. Herweha di qada ciwankariyê de jî helbesteke ne lawaz e û gelek cûreyên hunerên edebî hatine bikaranîn.

9. Şem' û şemala dewletê
Wesfê kemala qudretê
Bêtin meqamê xayetê
Ezkar û ezmanê Ziya

2.2.3. Ciwankariya di Helbestê de

Şair bi uslûba xwe ya herikbar û bi hunerên edebî yê weke îstî'are, teşbîh, telmîh, nîda, tenasub, telmî', alîterasyon û hwd. ve helbest neqîşandiye, xemilandiye û pirmane kiriye. Di vê helbestê de ji hunerên edebî gelek cûre hatine bikaranîn, em ê li vir ji vê ciwankariyê çend nimûneyan dest nîşan bikin.

5. Xonce li başan zeyînîn
Reyhan û sinbil kemilîn
Ey bilbilê gulzar-nişîn
Her dem bibê medhê Ziya

Di vê bendê de ji bo çîroka "Gul û Bilbil"ê atîf heye û hunera telmîhê pêk hatiye. Dîsa di vê bendê de bi bêjeyên "reyhan, sinbil, bilbil û gulzar"ê jî hunera tenasubê pêk hatiye.

9. Şem' û şemala dewletê
Wesfê kemala qudretê
Bêtin meqamê xayetê
Ezkar û ezmanê Ziya

Di vê benda 9em de jî bi tekrara herfên "m" û "t"yê alîterasyon û dîsa bi tekrara herfên "a" û "e"yê jî asonans derketiye holê.

1. Bedra tamam bû aşîkar
Mecrûh kirim necmê Ziya
Zuhra li şerqê bû diyar
Xweş bû li min ismê Ziya

Di benda yekem de jî şibandîna bi bedr (heyva tam) û zuhreyê (stêrka şivanan)⁹ heye, lêbelê kesê hatiye şibandî nehatiye aşkerakirin û bi vî awayî îstîfereya vekirî pêk hatiye.

4. Cismê ku fexrê me bi an
Ya Reb nekî dîr her zeman
Efzûn koned abê rewan
Ber xonce'ê baxê Ziya
5. Xonce li başan zeyînîn
Reyhan û sinbil kemilîn
Ey bilbilê gulzar-nişîn
Her dem bibê medhê Ziya

⁹ Ev stêrk weke venus, stêrka qurixê, stêrka gelawêj û stêrka şivanan jî tê naskirin.

Di navbera van bendan de jî hunera îfadeyê çêbûye. Çunkî bêje û îfadeyên ku bendek pê qediyaye, dîsa ew bêje an jî îfade di serê benda piştî wê de jî cihê xwe girtine û bi vî şeklî heman îfade hatine dubarekirin.

11. Xweş cewher î zate munîr
Rûh û rewanê ez esîr
Bû bende'ê qutbê şehîr
Derya bibî qelbê Zîya

Bêjeyên “rûh” û “rewan” di heman bend û maneyê de ne û hunera teradufê derketiye holê.

2.2.4. Kevneşopîya Helbestê

Helbesta Şêx Şehabeddînê Tîlî bi teşeya çarîneyê ye û bi kevneşopîya têkilîya di navbera mirîd-murşîdiyê de hatiye nivîsîn. Di qonaxa ekola Neqşebendîya Xalidîyê de têkilîyeke bi hêz di navbera mirîd û murşîdan de tê dîtin. Pîr ango murşîdê terîqetê ji mirîdê xwe re weke meşûq û dildarekê ye. Ev yek di vê helbesta helbestkar de jî bi zelalî tê dîtin. Piraniya şairên ku li derdora dergahan mezin bûne bi vî rengî çarîne û qesîdeyên şîn û medhê nivîsîne. Ev helbest jî nimûneyeke vê kevneşopîyê ye ku li derdora tekyaya Norşînê hatiye nivîsîn û em vê helbestê jî di kategoriya helbesta terîqî-tesewifî de dinirxînin.

2.2.5. Girîngîya Helbestê

Ev helbesta medhîye ya Şêx Şehabeddînê Tîlî heta niha di nav lîteratura Kurdî de cî negirtibû û nebûbû mijara lêkolînekê. Bi saya vê helbestê alîyê wî yê terîqetê ye di nav ekola Neqşebendîya Xalidîyê de jî zelaltir tê dîtin. Herweha bi vê yekê derketiye holê ku wî jî bi heman kevneşopîyê ve ji bo şêxê xwe medhîye nivîsîye û bi vê helbestê şairîya wî jî kifş bûye.

Şêx Şehabeddîn jî weke gelek alim û şairên serdemê tevgerîyaye û wî jî ev helbesta tesewifî-terîqî di çarçoveya kevneşopîya ekola Neqşebendîya Xalidîyê de nivîsîye. Herweha ev helbest jî delîlê vê yekê ye. Helbest ji alîyê edebî û zimanê xwe jî helbesteke herikbar û serkeftî ye. Di helbestê de hem unsûrên edebîyata klasîk berbiçav in hem jî xisûsiyetên çanda kevneşopîya tekyayê tene dîtin.

3. Metna Veguheztî ya Helbestê

Me vê helbesta Şêx Şehabeddînê Tîlî ji du nusxeyên destxet weke metneke rexneyî bi elîfbêya transkribsiyona navneteweyî amade kir. Me ligel elîfbêya veguheztî hin îzah, tesbît û ferqên nusxeyan jî di jêrnîşeyan de destnîşan kirin.

Şêx Şehabeddînê Tîlî ‘alî Hêzret (quddîsesirruh)

Mustef`ilun / Mustef`ilun

(- - + - / - - + -)

1. Bedra tamam bû aşîkar
Mecrûh kirim necmê Zîya

Zuhra li şerqê bû diyar¹⁰
Xweş bû li min ismê Ziya

2. Xweş bû li min navê¹¹ şerîf
Durdaneya qamet-elîf
Leb-xonceya teb'et-zerîf
Ya Reb nemînîm bê Ziya
3. Ya Reb bi îhsana xwe kî
'Amê ji kamê dûr nekî
'Umrê 'ezîz lê zêde kî¹²
Meşfûz bikî¹³ cismê Ziya
4. Cismê ku fexrê me bi an¹⁴
Ya Reb nekî dûr her zeman
Efzûn koned abê rewan
Ber xonce'ê baxê Ziya
5. Xonce li baxan zeyînî¹⁵
Reyhan û sinbil kemilîn
Ey bilbilê gulzar-nişîn
Her dem bibê¹⁶ medhê Ziya
6. Medhê ciwana leb-şeker
Istebreq û sundus di ber
Mecrûh dikir qelb û ciger
Yek awirê çeşmê Ziya¹⁷

¹⁰ Nusxeya Cewzî: Ziya

¹¹ Cewzî: ismê

¹² Cewzî: 'Umrê 'ezîz dirêj bikî.

¹³ Kinikarî: Meşfûz bibî.

¹⁴ Cewzî: Cismê ku fexra me bi an.

¹⁵ Kinikarî: zeyînî

¹⁶ Cewzî: Her dem bidim.

¹⁷ Cewzî: Yek awur û xemzê Ziya.

7. Yek awurê çehvê siyah
Dêm xawerê manendê mah
Tîne ji min efîan û ah
Ji an le' lê şîrîn Ziya
8. Ji wan le' l û lêvê şîrîn
In 'am ji padşahê zemîn
Himmet ji quţbu' l- 'arifin
Şu' le didet¹⁸ şem ' a Ziya
9. Şem ' û şemala dewletê
Wesfê kemala qudretê¹⁹
Bêtin meqamê xayetê²⁰
Ezkar²¹ û ezmanê Ziya
10. Ezkar û luţfa şariq e²²
Husn û cemala lami' e
Şemsa sema' ê rabi' e
Xweş cewher î zâtê Ziya
11. Xweş cewher î zâtê munîr
Rûh û rewanê ez esîr
Bû bende' ê quţbê şehîr
Derya bibî qelbê Ziya

¹⁸ Cewzî: Şu' le dida.

¹⁹ Kinikarî: Wesf û kemala qudretê.

²⁰ Cewzî: Bêtin Meqam û xayetê.

²¹ Kinikarî: Erkan.

²² Kinikarî: Erkanu' l-tibqa şari' e.

ENCAM

Şêx Şehabeddîne Tîlî mideris û alimekî ku di dawîya Dewleta Osmanî de jîyaye. Wî jî di çarçoveya têkiliya di navbera mirîd û murşîdiyê de helbest li ser postnişînê terîqetê nivîsîye. Heta niha em li ti derê rastî ti berhem an jî helbesteke Şêx Şehabeddîn nehatibûn. Ji bilî vê medhîyeya wî ya ku li ser Şêx Mihemed Ziyaeddîne Norşînî (Hezret) ye, ti helbestên din jî bi destên me neketine. Şêx Şehabeddîne Tîlî di vê helbesta xwe de pesn û methê şêxê xwe Hezret kiriye.

Bi vê helbestê Şêx Şehabeddîn jî mîna gelek helbestkaran di nav lîteratura Kurdî de cihê xwe girt ku wî jî bi vê şêweya klasîk helbesta terîqî nivîsîye.

Helbesta wî li ser 11 bendan e û bi teşeya çarîneyê ango murebbe'ê hatiye nivîsîn û cûreya wê jî medhîye ye ku em dikarin wê weke murebbe'a tekyayê jî bi nav bikin. Çunkî di vê helbestê de unsûrên xîsûsîyetên Edebîyata Tekyayê berbiçav in.

Dema em helbestên li derdora tekyayan hatine nivîsîn li ber çavan digirin; tê dîtin ku şeklê wan her çiqas jî hev cuda bin jî mijarên wan pir zêde dişibin hev û em dikarin bibêjin piraniya wan helbestan jî tîkrarên hev in. Belkî di van helbestan de tenê tiştên cuda û diguherin navên mirîd û murşîdan e.

Di çarîneyên Kurdî yê qonaxa Edebîyata Tekyayê de bi piranî zimanekî sivik hatiye bikaranîn. Ji van nimûneyan jî tê fahmkirin ku di qonaxa Xalidîyê de çarîne wek teşeyeke nezmê derketiye pêş. Di çarîneyên vê qonaxê de bi piranî li ser mijarên ku bi tekyayê ve girêdayî hatiye rawestîn. Bi vî awayî li derdora terîqetên Qadirî û Neqşebendîyê jî Edebîyata Tekyayê bi helbestên mirîd û murşîdan roj bi roj geştir bûye.

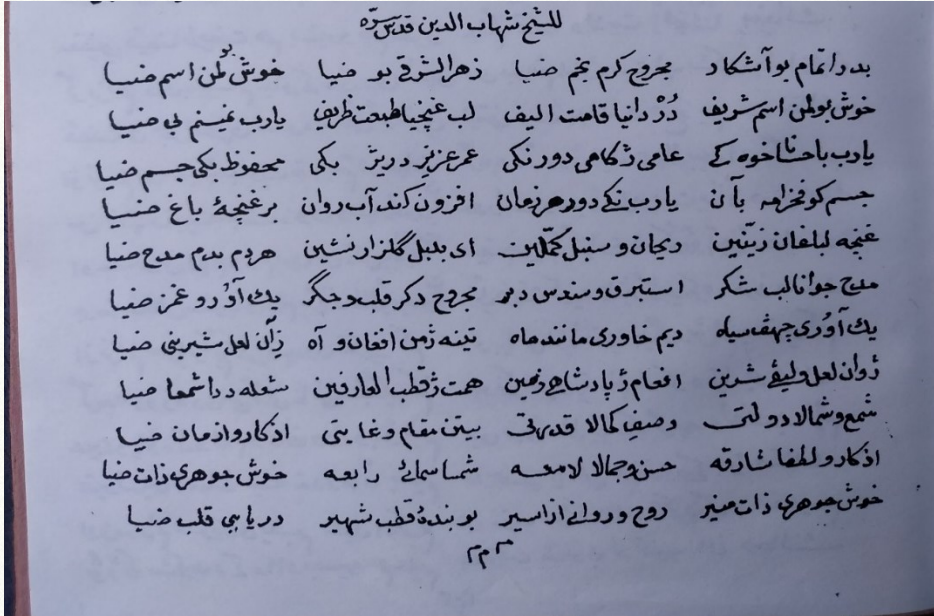
ÇAVKANÎ

- Adak, A. (2019). Teşeyên Nezmê di Edebiyata Kurdî ya Klasîk de, Stenbol: Weşanên Nûbiharê. Berata Lîyaqat û Madalyaya Zîv a Mûharebeyê (Di arşîva malbata Şêx Şehabeddîn de parastiye).
- Cewzî, M. E. (?). Nusxeya Helbesta Şêx Şehabeddîne Tîlî, Fotokopîya Destxeta Mecmû'eya Cewzî, r. 237.
- Karak, M. Z. (2022). Hevpeyvîna bi Mela Galip Özkan re (12.11.2022 û 18.11.2022).
- Karak, M. Z. (2022). Şairîya Şêx Ziyaeddîne Norşînî (Hezret) . The Journal of Mesopotamian Studies, 7 (2) , 185-204.
- Kavak, A. (2017). Mevlânâ Hâlid-i Nakşibendî ve Hâlidîlk, İstanbul: Nizamiye Akademi Yayınları.
- Kinikarî, Ş. E. (?). Nusxeya Helbesta Şêx Şehabeddîne Tîlî, Fotokopîya Destxeta Mecmû'eya Kinikarî.
- Korkusuz, M. Ş. (2010). Nehri'den Hazne'ye Meşayihî Nakşibendî, İstanbul: Pak Ajans.
- Oxîni, Ş. M. A. (2017). Birket'l-Kelimat Menkibeler Havuzu, (Çev.: Kadri Yıldırım), İstanbul: Avesta Yayınları.

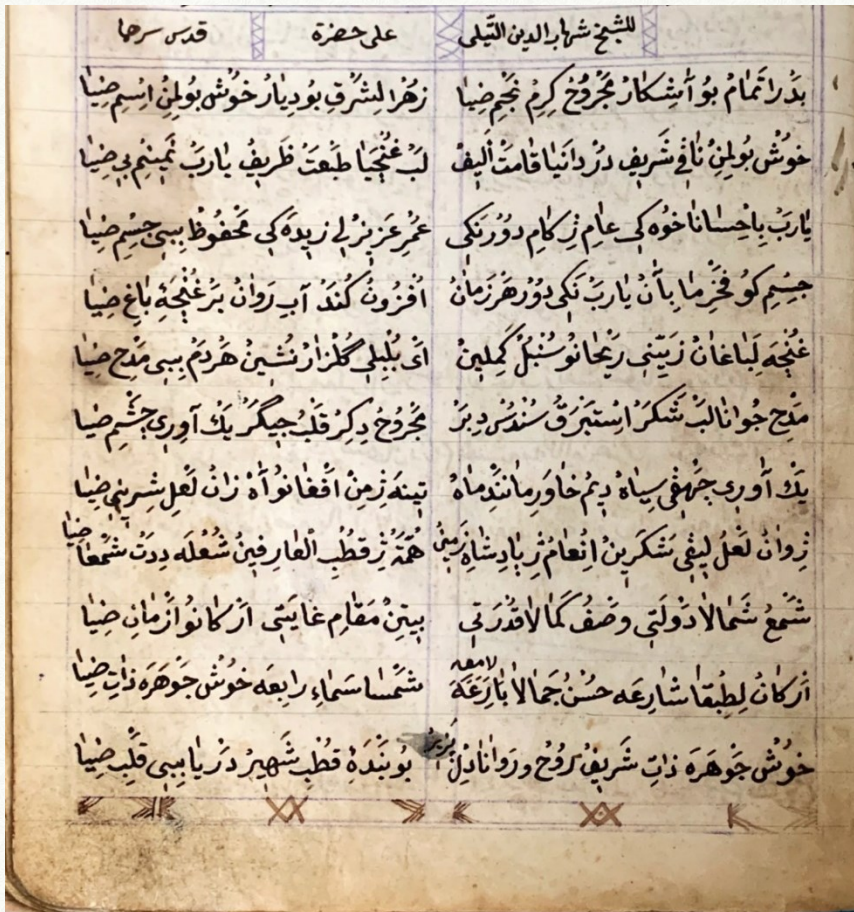
Saraç, Y. (2013). Klâsik Edebiyat Bilgisi; Biçim-Ölçü-Kafiye, İstanbul: Gökkuşbu Yayınları.
Ziyâeddîn, Ş. M. (1977). Mektûbat, (Trc. Hasib Seven), İstanbul: Yaylacık Matbaası.

PÊVEK

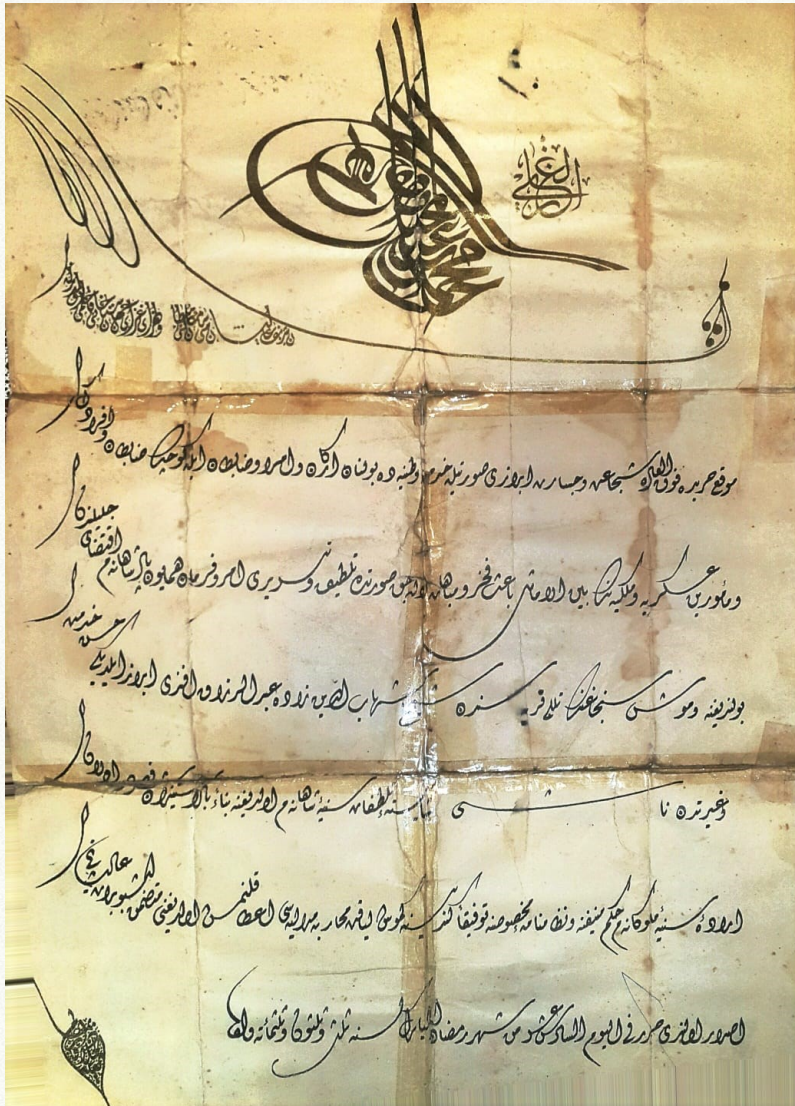
Pêvek 1: Nusxeya Mela Ehmedê Cewzî.

Pêvek 2: Nusxeya Şêx Ebdulkerîmê Kinikarî.

Pêvek 3: Berata Lîyaqat û Madalyaya Zîv a Mûharebeyê.²³

²³ Ev berat ji aliyê Mehmed Reşadê kurê Ebdulmecid Han ve ji bo Mela Ebdurrezaqê kurê Şêx Şhabeddînê Tîlî ve hatiye dayîn. Belge di arşîva malbata Tîlî de parastîye.